

Et udbredelseskort over middelalderlige sognekirker i Danmark

Af Anemette S. Christensen

I 1988 udkom *Historisk Atlas Danmark* redigeret af Jette Kjærulff Helleesen og Ole Tuxen. Et af de mange kort viser udbredelsen af middelalderlige sognekirker, og i den medfølgende anmærkning er der kort gjort rede for de forbehold, der må tages over for det kildemateriale, som udbredelseskortet bygger på (1). Udarbejdelsen af et sådant kort byder på en del problemer og forudsætter forskellige overvejelser.

Det geografiske område

Det danske riges udstrækning varierede gennem middelalderen og omfattede i hele perioden eller dele deraf forskellige lande som Norge, Færøerne, Island, Grønland, Sverige, Estland, Slesvig og Holsten. Men kærneområdet var dog en nogenlunde fast størrelse bestående af det nuværende Danmark plus Sydslesvig, Skåne, Halland og Blekinge. Det er dette område, udbredelseskortet dækker.

I et af disse områder – Slesvig – er der sket store ændringer på vestkysten såvel i middelalderen som i nyere tid. Nogle ændringer skyldes inddæmninger, hvoraf de, der har kunnet registreres inden for den nuværende kystlinie med visse forbehold, er vist i atlasset (2). Det er vanskeligere at få hold på de ændringer, der skyldes stormfloder i området. I historisk tid er registreret flere af slagsen, der kan have medført et fuldstændigt ændret landskab. De mest omfattende har sandsynligvis været de to store »manddrukninger«

fra hhv. 1362 og 1634 (3). Kystlinien til forskellig tid er vist i atlasset tillige med de områder, hvor der råder stor usikkerhed (4). Disse kort bygger bl.a., som det fremgår af kildehenvisningerne, på forskellige tyske arbejder fra de senere år, og danner også baggrund for atlassets kort over den administrative inddeling (fig. 1) (5). Denne version afviger på nogle punkter fra et ældre kort over Slesvig bispedømme (fig. 2), der i en

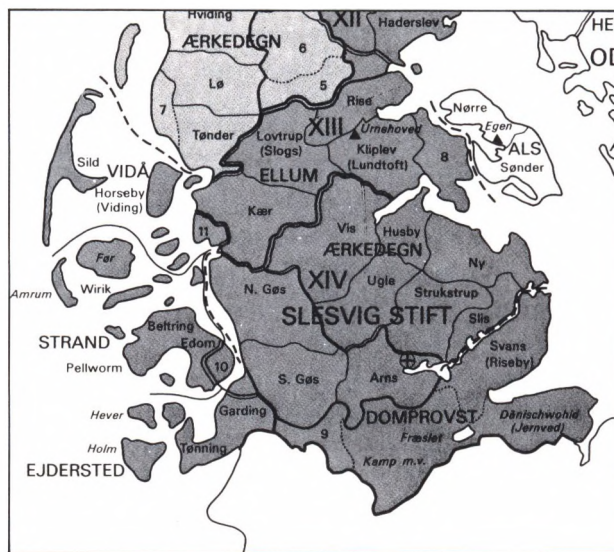

Fig. 1. Udsnit af *Historisk Atlas Danmark*. København 1988 nr. 11.

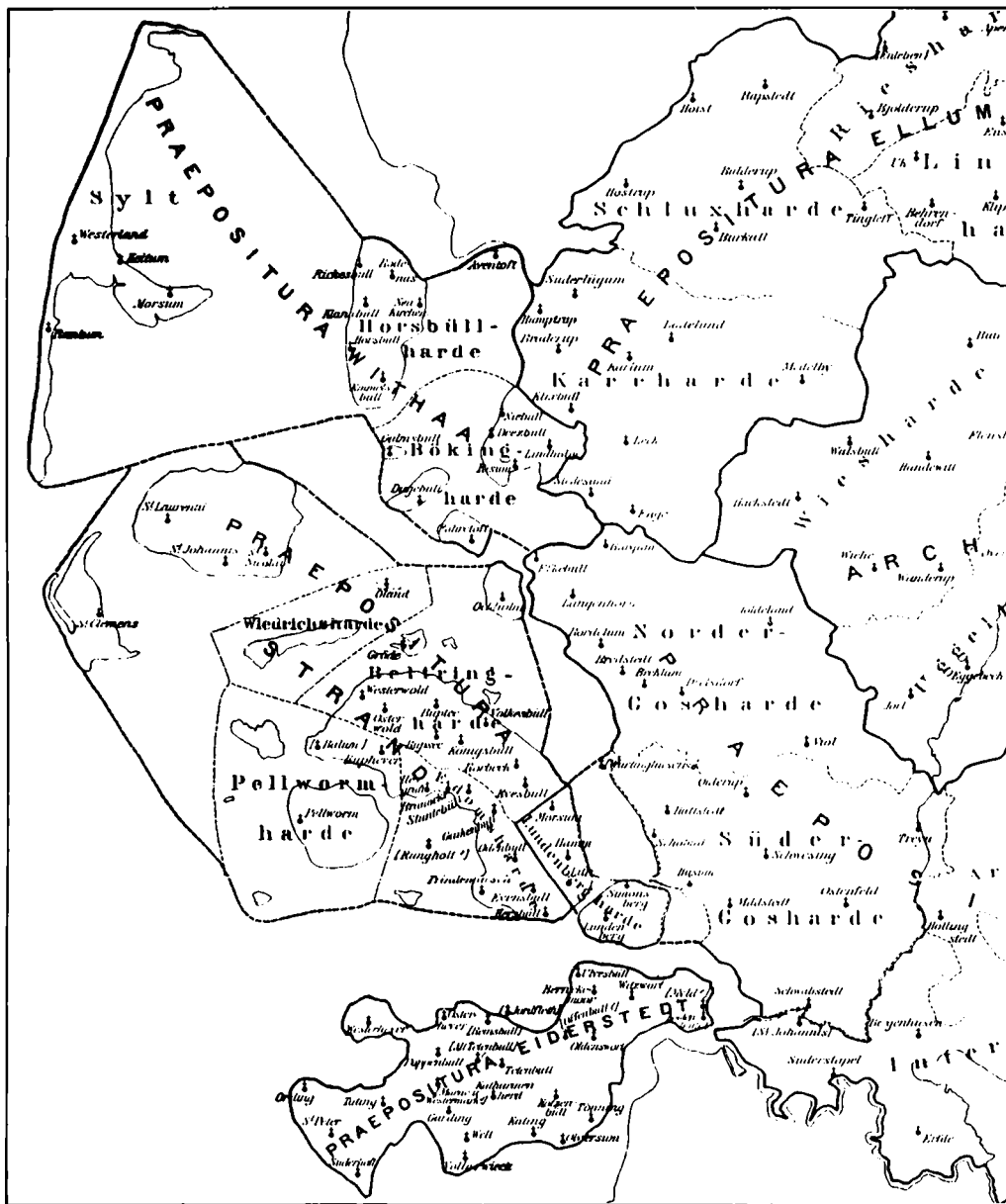

Fig. 2. Udsnit af Oversigtskarte über das Bistums Schleswig ums Jahr 1450, tegnet af Willers Jessen i Quellen zur Geschichte des Bistums Schleswig. Udg. R. Hansen og W. Jessen, 1904.

anmærkning gør opmærksom på, at det er en rekonstruktion, som må tages med visse forbehold.

De usikre forhold omkring den slesvigske vestkyst har bevirket, at vi har foretrukket at angive den nuværende kystlinie og i anmærkningen gøre opmærksom på, at der har ligget kirker på de dele af de frisiske øer, der er bortskyllet af havet.

Kildematerialet

Til et sogn skulle der i henhold til kanonisk ret høre en kirke med kirkegård. Menigheden var forpligtet til at modtage de kirkelige handlinger i sognet hos sognepræsten, herunder éngangsforetelser som dåb, vielse og begravelse (6). Disse forhold har naturligvis haft indflydelse på kirkebygningens størrelse og udformning. Da der, som nævnt i anmærkningen, i mange tilfælde savnes sikre vidnesbyrd om, at kirkerne havde sognekirkestatus, kan netop bygningens størrelse og udformning ofte være en hjælp til med nogenlunde sikkerhed at afgøre spørgsmålet. Der er dog stadig nogle tvivlstilfælde tilbage, der har fået en speciel signatur. Det gælder bl.a. en række nørrejske nonneklostre på landet, hvis kirker også kan have fungeret som sognekirker for nabolandsbyer. Da udbredelseskortet kun medtager sognekirker, er vej- og kildekapeller samt domkirker og klosterkirker uden sognekirkestatus ikke medtaget.

Af de godt 2700 kendte sognekirker i middelalderens Danmark, er hovedparten bevaret og indprikket på kortet. Det samme gælder de sognekirker, der kun kendes fra skriftlige kilder og/eller arkæologiske undersøgelser, dog med undtagelse af de ovenfor nævnte bortskyllede kirker.

Da middelalderen dækker ca. 500 år, kunne det være nyttigt at dele dette spand af år i flere afsnit f.eks. i en romansk og en gotisk periode. For det nuværende Dan-

marks vedkommende er dette gjort af Aksel E. Christensen i 1938 med et kort over romanske landsbykirker (7). Når man sammenligner hans kort med kortet i Historisk Atlas Danmark, er der smuk overensstemmelse mellem dem, hvilket ikke er så mærkeligt, da tilvæksten af nye sognekirker i den senere del af middelalderen var meget lille, hvad Aksel E. Christensen også gør opmærksom på.

Derimod foregik der flere steder større eller mindre til- eller ombygninger af sognekirkerne senere i middelalderen. I det nuværende Danmark er det forholdsvis ukompliceret at danne sig et overblik, selvom værket Danmarks Kirker endnu har lang vej igen, inden hele landet er dækket ind. Det kan gøres ved hjælp af omtalerne i 5. udgave af Traps Danmark (8), der alle bygger på nybesigtigelser kombineret med værket De danske Kirker (9), hvor der bag i de enkelte bind på kortet over kirkernes placering også er angivet byggematerialer og byggestil. Dvs. for det nuværende danske område kunne man godt have lavet et kort, hvor der ved den enkelte sognekirke kunne have været angivet romansk og eventuel gotisk byggefase. Men det ville have voldt vanskeligheder at udstrække et sådant kort til hele det middelalderlige Danmark, fordi andre områder endnu mangler publicerede, grundige undersøgelser. Et af disse områder er Skåne, hvor projektet Medeltidsstaden har udsendt publikationer, der behandler flere af Skånelandenes byer, efter at kortet til atlasset blev udarbejdet. Ved Lunds Universitet foregår der undersøgelser, som vil kunne råde bod på meget af dette, og hvor vi kan vente de første resultater inden så længe (10).

Udbredelseskortet

I forbindelse med udarbejdelsen af kortet blev der udskrevet lister over sognekirkerne på grundlag af tilgæn-

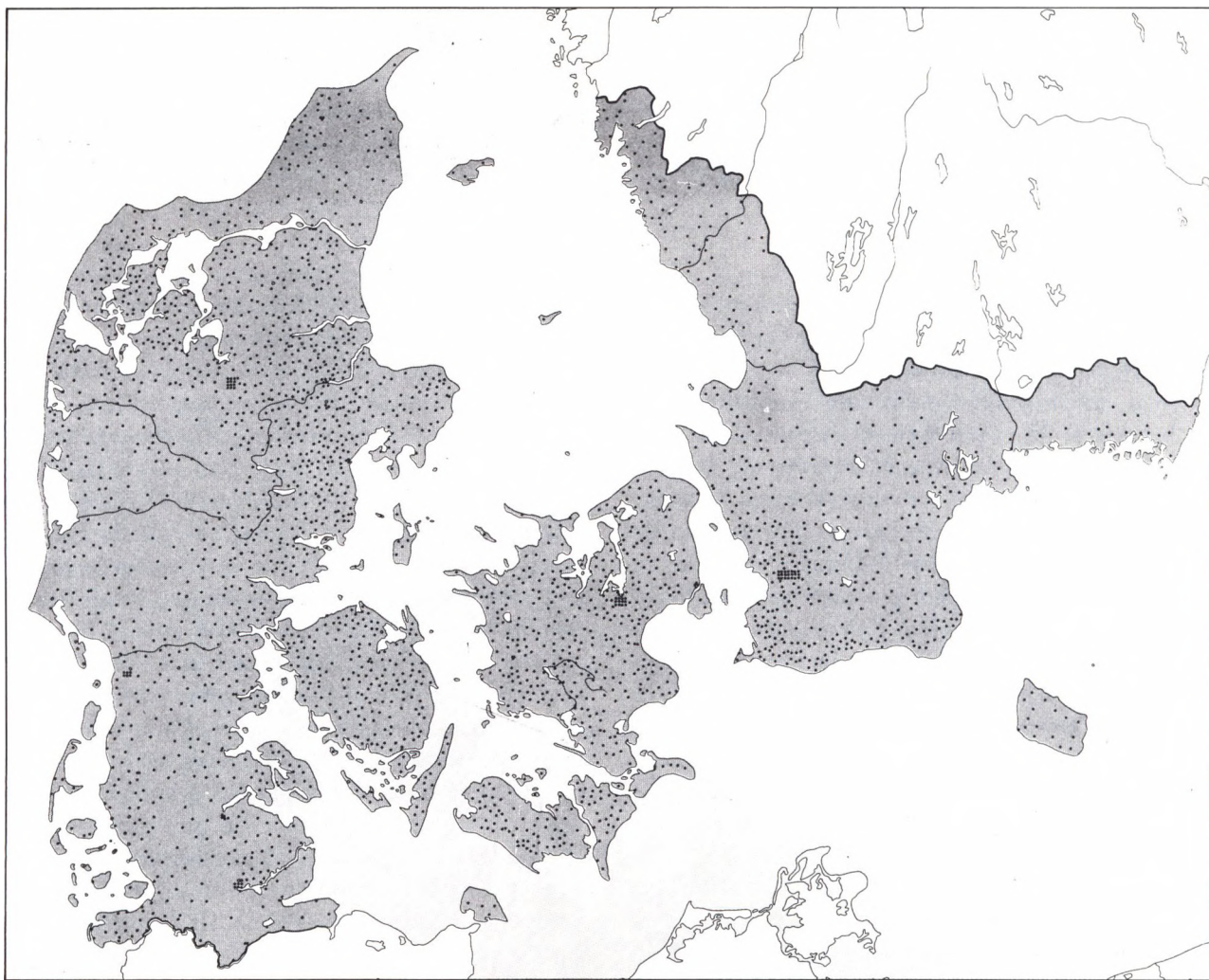

Fig. 3. Historisk Atlas Danmark. København 1988 nr. 14a.

geligt, publiceret materiale, hvoraf det vigtigste er nævnt i atlasets kildefortegnelse. Kirkerne blev opstillet systematisk med hovedopdeling efter de 8 middelalderlige stifter og efter herred i alfabetisk orden. Sådanne lister gør tilværelsen nemmere, både når der skal foretages kontrol ved hjælp af andet kildemateriale og ved overførelsen til selve kortbladene. På de samme lister førtes den usikkerhed, der kunne være mht. beliggenhed, alder eller funktion.

På grundlag af denne registrant udfyldtes arbejds-kortene, der alle havde nuværende sognegrænser, med de valgte signaturer. Danmarkskortet var i størrelsen 1:500.000, Slesvigkortet 1:380.000 og kortet over Skånelandene 1:1.000.000. Resultatet af rentegningen kan ses i fig. 3, der er en sort-hvid kopi af atlasets udgave.

Hvad kan man så bruge et sådant kort til? Anmærkningen til kortet peger på, at der er tale om et nogenlunde fuldstændigt materiale, velegnet til kvantitativ analyse. Selvom der siden udarbejdelsen er og i fremtiden vil blive publiceret materiale, der vil korrigere enkeltheder i kortets oplysninger, er det usandsynligt, at der vil kunne røres ved hovedtendenserne.

Den uensartede fordeling af kirkerne afspejler blandt andet forskelle i det fysiske landskab, variationer i befolkningstætheden, og de økonomiske muligheder, der var for at opretholde en sognekirke med tilhørende personale. Derved må kortet også til en vis grad komme til at afspejle bebyggelses- og befolkningsmæssige koncentrationer, hvilket Aksel E. Christensen også forsigtigt fremhæver for sit eget korts vedkommende. Men man skal være sig for at drage for vidtgående konklusioner af kortets udsagn uden at have støtte i et fyldigt skriftligt materiale og/eller gode arkæologiske vidnesbyrd. En stor fornem romansk kirkebygning eller store ombygninger i gotisk tid behøver ikke at afspejle et stort befolkningsgrundlag eller en befolk-

ningstilvækst, men blot at de økonomiske forudsætninger var til stede f.eks. i form af én eller flere formuende bygherrer. Et andet problem, der specielt fremhæves i anmærkningen, er det store antal sognekirker, som findes i visse købstæder, men ikke i andre, og hvor der må advares mod at drage forhastede konklusioner med hensyn til deres indbyrdes størrelsesforhold.

Tolkningen af et sådant kort er således ikke éntydig og uden problemer; men støttet af mange enkeltstudier indenfor topografiske eller emnemæssigt afgrænsede områder, kan dets udsagn forhåbentlig ad åre blive klarere. Det forudsætter dog, at de økonomiske betingelser for en humanistisk forskning fortsat er til stede i dette land.

Noter

1. Kladden og anmærkningen til kortet er udarbejdet af Rigsantikvar Olaf Olsen og denne artikels forfatter, hovedsagelig omkring årsskiftet 1982/83. Flere var med deres specialviden om enkelte områder til stor hjælp under udarbejdelsen. Det gælder museumsinspektør Tage E. Christiansen, professor Troels Dahlerup, arkivar Michael H. Gelting og museumsinspektør Ole Schiørring.
2. Historisk Atlas Danmark nr. 107a.
3. Peter Bredsdorff: Kortlægning og historiske studier. Et værktøj? København 1973, s. 25. Ingrid Nielsen: Middelalderbyen Ribe. Viby 1985, s. 30.
4. Historisk Atlas Danmark nr. 107b.
5. Do. nr. 11.
6. Troels Dahlerup, artiklen sogn i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bd. 16 sp. 374 ff.
7. Aksel E. Christensen: Danmarks befolkning og bebyggelse i

middelalderen. Nordisk Kultur II. Oslo 1938, s. 1-57. Kortet er senere medtaget i samme forfatters afsnit i Danmarks historie 1. Tiden indtil 1340. København 1977, s. 300.

8. J. P. Trap: Danmark. 5. udg. København 1953-1972.

9. De danske Kirker 1-20. Red. Erik Horskjær. København 1966-1973.

10. Arbejdet udføres af Jes Wienberg, der venligst har overladt mig

kopier af sine arbejdskort over Skånelandene og oplysninger fra sit kartotek. Hans afhandling med arbejdstitlen – Den gotiske labyrint. Studier i Danmarks middelalderlige kirkearkitektur – vil udkomme i serien Lund Studies in Medieval Archaeology. (I trykken). I samme forbindelse skal gøres opmærksom på Henrik Jacobsens igangværende arbejde med en statistik over det middelalderlige Danmarks kirkers byggemateriale.